

ХУДОЖНЬО-ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК МЕХАНІЗМ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Лихвар В.Д., кандидат педагогічних наук, доцент

Національний фармацевтичний університет, м. Харків

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано науково-педагогічні засади художньо-творчої діяльності особистості як оптимально можливі для успішного розвитку творчого потенціалу. Подано експериментально перевірену організаційно-педагогічну модель розвитку художньо-творчого потенціалу людини як системи в єдності біоенергетичної, психоенергетичної, інтелектуально-інформаційної та мотиваційно-діяльнісної складових у структурі навчально-виховного процесу на заняттях з образотворчої діяльності.

Ключові слова: творчість, художньо-творчий потенціал, образотворча діяльність, модель розвитку художньо-творчого потенціалу, педагогічні умови.

Аннотация. Лихвар В.Д. Художественно-творческий потенциал как механизм самореализации личности. В статье теоретически обоснованы научно-педагогические аспекты художественно-творческой деятельности личности как оптимально возможные для успешного развития творческого потенциала. Предложено экспериментально проверенную организационно-педагогическую модель развития художественно-творческого потенциала человека как системы в единстве биоэнергетической, психоэнергетической, интеллектуально-информационной и мотивационно-деятельностной составных в структуре учебно-воспитательного процесса учебного заведения на занятиях по изобразительной деятельности.

Ключевые слова: творчество, художественно-творческий потенциал, изобразительная деятельность, модель развития художественно-творческого потенциала, педагогические условия.

The annotation. Lichvar V.D. Artistic and Creative Potential As a Mechanism of Personality's Self-actualization. The article grounds scientific and pedagogical aspects of artistic and creative work of a personality as optimally possible for successful development of creative potential. The author proposes the experimentally checked organization and pedagogical model of person's artistic and creative potential

development as a system in the unity of bio-energetic, psycho-energetic, intellectually information, and motivational activity constituents in the structure of educational process during the classes of fine arts.

Key words: Creative work, creative artistic potential, fine arts activities, creative artistic potential development pattern, pedagogical conditions.

Актуальність теми. Як одне із актуальних завдань, визначених Національною доктриною розвитку освіти в Україні ХХІ ст., творчість розглядається у широкому розумінні як важлива умова формування багатогранної особистості. Актуальність дослідження проблеми розвитку художньо-творчого потенціалу особистості зумовлена насамперед наявністю практичної потреби у використанні її потенційних ресурсів як основної сили у вирішенні завдань розвитку творчих здібностей і активності. Обґрунтування і подальше дослідження комплексу проблем, пов'язаних із розумінням специфіки творчості, сутності, структури й природи творчого потенціалу людини, дає можливість більш глибоко розкрити механізм становлення і реалізації її творчих здібностей засобами образотворчої діяльності. Творчий потенціал є важливим надбанням як суспільства в цілому, так і окремої людини, що дає можливість ефективно вирішувати й суто практичні завдання, пов'язані з використанням людського потенціалу в розвитку українського суспільства.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Аналіз публікацій, що стосуються творчості, дозволяє виокремити ряд важливих положень, які мають значення для розкриття її природи, сутності, змісту. Зокрема, це питання про те, чи є творчість прерогативою тільки людини, чи вона властива й природі, є атрибутом буття взагалі? Ще й досі це питання не визначене остаточно. Але поняття творчості передбачає наявність особи творця, тому це слово використовується переважно стосовно людської діяльності [1, с. 448-449]. Тенденція використовувати це поняття у «широкому» і «вузькому» значеннях зберігається і сьогодні. Більшість авторів дотримуються розуміння творчості як «діяльності, що породжує щось якісно нове, яке раніше ніколи не існувало» [1, с. 448-449]. Разом з тим, психолог Я. Пономарьов стверджував, що творчість притаманна не тільки людській діяльності, але й природі, що вона (творчість) складає основу усякого розвитку, руху, змін [3]. Переважна більшість дослідників намагалася визначити специфіку творчості у рамках так званого діяльнісного підходу до вказаного феномену, виділяючи найважливіші, на їх погляд, емпіричні показники творчої діяльності, які стосуються її змісту, рівнів, наслідків тощо. Найчастіше, як найважливіші показники творчості, розглядалися результативність діяльності, новизна та соціальна значимість цих результатів (П. Гайдено, К. Пірогов, А. Шумілін та інші). Треба зауважити, що такий підхід дав можливість значно просунутись уперед у розумінні природи та сутності людської творчості. Та разом з тим, увага дослідників, які стоять на вказаних позиціях, зосереджується на кінцевих продуктах творчості, на зовнішніх його проявах у культурі суспільства, а також на аналізі емпіричних

якостей творчої особистості. В останні десятиліття XX ст. своє слово з проблеми творчості сказали філософи, і серед них П. Крамар, В. Ніколько, Б. Новіков, О. Клепиков, Т. Кучервий та інші. Склалася традиція вивчення творчості у наукових університетських центрах України – Києві, Симферополі, Дніпропетровську, Одесі, Харкові. Активно освоюється тема творчості в Росії [2].

Наявність різних визначень творчості свідчить, передусім, про складність самого явища, що вивчається, про його системний характер. У наш час намітились нові перспективи використання системного аналізу не тільки з точки зору наявності складних систем, як об'єктів дослідження, але й з позицій ступеню розробки самого системного підходу до вивчення творчості людини. Якщо раніше нерідко такий підхід лише декларувався, то в останні роки з'явився ряд фундаментальних та прикладних досліджень, у яких реалізовано принципи синергетики, як галузі знань, у якій шляхом міждисциплінарних досліджень виявляються загальні закономірні зв'язки, шляхи становлення та саморегуляції стійких структур у відкритих системах.

Суттєвий внесок брюссельської школи І. Пригожина як раз і полягає в тому, що вдалось не лише узагальнити уявлення про механізм еволюції складних систем, як з точки зору їх взаємодії з зовнішнім середовищем, але й виходячи із взаємодії внутрішніх для системи елементів. Зокрема, синергетичне розуміння творчості розробляє В. Ніколько. Треба зауважити, що автор дотримується розширеної трактовки феномену творчості, розглядаючи останню як одну з форм оновлення матерії. [2, с. 15]. Він зазначає, що особливим родом змін в системах є новаційні процеси або метаморфози прояву нового, їх специфічною особливістю є нелінійний характер та особлива форма прояву статистичності. Новаційні процеси в неживій природі проявляються як нестаціонарні зміни, у живій – як еволюційність, в суспільстві – як творчість. [2, с. 23, 25]

Метою даної статті є аналіз наукової літератури та результати дослідження автора в галузі розвитку творчого потенціалу учнів початкової школи, учнів художньої школи, студентів гуманітарно-педагогічного інституту.

Подано експериментально перевірену організаційно-педагогічну модель розвитку художньо-творчого потенціалу людини як системи в єдності біоенергетичної, психоенергетичної, інтелектуально-інформаційної та мотиваційно-діяльнісної складових у структурі навчально-виховного процесу.

Аналіз проблеми. Аналіз різних підходів до вивчення цієї проблеми виявив суперечність: з одного боку стверджується унікальність і неповторність творчого процесу, а з іншого – визначається закономірність у творчості. Проте з огляду на педагогічне забезпечення процесу розвитку художньо-творчого потенціалу учнів початкових класів вона не отримала достатнього висвітлення, теоретичного обґрунтування та практичного дослідження. Зокрема, актуальним є розв'язання проблеми розвитку творчого потенціалу молодших школярів у процесі образотворчої діяльності, що дає можливість розглядати

творчість як багаторівневий духовно-діяльнісний феномен, як результат акумуляції різних видів енергії, продукованої як із внутрішніх, так із зовнішніх джерел у процесі життя людини, як основний фактор, що впливає на формування особистості, спроможної до творчої діяльності.

У загальному вигляді енергетичне бачення людини включає такі основні положення. Людина – джерело і споживач енергії, її «акумулятор». Існування людини у світі поряд з іншими процесами являє собою обмін речовиною, психологічною енергією, інформацією. Ці енергетичні потоки пов'язані між собою і забезпечують процес життєдіяльності людини у всіх її проявах. [4]

Фізична сила, міць інтелекту, сила розуму, енергія молодості – ці та інші поняття нерідко і не завжди у метафоричному сенсі використовуються в буденному житті і у наукових трактатах. Така постановка питання цілком слушна, тому що людина – істота у тому числі й природна. І як така, вона підкоряється загальним природним законам. Енергія, що її споживає людина, яка живить людську активність, може бути структурована таким чином:

- внутрішня енергія людського організму, яка має біологічну природу. Вона наслідуються людиною, а також накопичується в процесі життя, є результатом «горіння» речовинної енергії, яку людина отримує з їжею, водою, повітрям. Це – енергія тіла, яка може бути визначена, як біопотенціал, або біоенергетичний потенціал людини;

- енергія людської психіки і свідомості, яка пов'язана зі здібностями індивіда на основі біопотенціалу переробляти інформацію і енергію, які поступають зовні, у психічні і інтелектуальні процеси, які забезпечують активне і творче відношення людини до світу.

Ці процеси можна визначити як психоенергетичний і інтелектуально-інформаційний потенціали. Перший в основному забезпечує психологічною енергією механізми діяльної активності людини. Другий – дає можливість суб'єкту переробляти інформацію про себе та оточуючий світ. Функціонування вказаних потенціалів може відбуватись у достатньо широкому діапазоні по силі, інтенсивності, глибині, що залежить від енергетичної «ємності» людського тіла, психіки, свідомості. Але в принципі вказані параметри представляють собою кінцеву величину: існують верхні і нижні пороги фізичної сили людини, її розуму, психічної витривалості, вихід за які веде до порушень не тільки у відповідних сферах, але й може загрожувати життю суб'єкта.

Відкритість світу, можливість змінювати індивідуально-природні параметри життєдіяльності забезпечує що один потенціал – побуджувально-мотиваційний. Це той параметр індивідуальності, який дає можливість акумулювати енергію, що її виробляють тіло, психіка, свідомість, а також ту, що була отримана від зовнішніх джерел, для конструювання різних типів відносин із світом. У цьому сенсі, мабуть, треба розуміти ідею про те, що тіло, психіка, свідомість – це лише «інструменти» для побудови і регуляції діяльності людського «Я» або «душі» (Рис. 1).

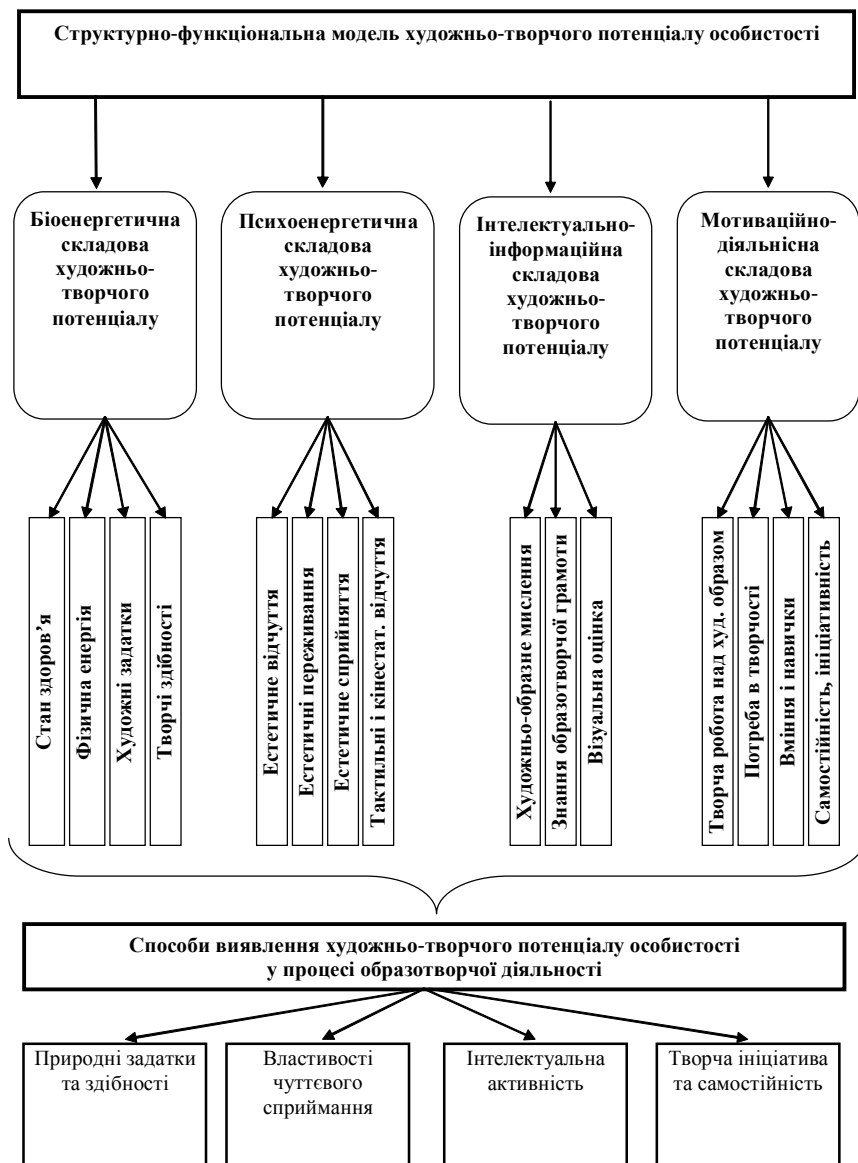

Рис. 1 Структура та способи виявлення художньо-творчого потенціалу особистості у процесі образотворчої діяльності

Складним є питання про зовнішні джерела енергії, носіями якої є суспільство, природа, космос. В процесі своєї життєдіяльності людина використовує зовнішню і внутрішню, природжену і засвоєну фізичну, психічну, інтелектуальну енергію і інформацію. Ця енергія і є джерелом, «пальним» для всіх форм активного відношення людини до зовнішнього, соціального і природного світу, до інших людей, речей, явищ, процесів. Це діяльне відношення є результат енергетично зумовленої активності процесів, що відбуваються у тілі, психіці, свідомості, у духовно-душевних проявах людини.

З погляду енергетичного підходу творча енергія є результат акумуляції різних видів енергії, у тому числі і тієї, що була закладена у людину до її народження у вигляді генетичних можливостей до її накопичення, вироблення та споживання, а також тієї, що продукується у процесі життя людини як з внутрішніх, так і зовнішніх джерел. При певному стані системи «людина – середовище» накопичення енергії, її пульсація, концентрація відбувається для того, щоб реалізуватись у певних формах – у діяльності, спілкуванні, творчості речей і предметів культури, а також у саморозвитку і самореалізації самої людини. *У творчому процесі відбувається створення нового шляхом прироцення інформації, речей матеріального світу на основі концентрації енергетичних потоків, отриманих в результаті функціонування людського тіла, психіки, свідомості, побуджувально-мотиваційної сфери.* Як і усяка інша, енергія творчого процесу підкоряється певним ритмам, і активність суб'єкта є найвищою у результаті співпадання піків ритмів енергетичних потоків і їх концентрації. Це й є ті біфуркаційні точки, що ведуть до виникнення нового, як необхідного результату творчої діяльності. Іншими словами, творчий акт можна розглядати як результат входження в резонансний стан людських енергопотенціалів як між собою, так і з оточуючими зовнішніми енергопотокami.

Тіло не тільки виконує команди, що поступають від психіки та свідомості але й відіграє активну роль в творчому процесі як постачальник вихідної енергії для психічних та інтелектуальних операцій і реалізації їх результатів у різних видах діяльності, у яких втілюються творчі задуми суб'єкта. Свідомість відображує, накопичує і переробляє інформацію, яка надходить із зовнішнього світу, від тіла і психіки, при цьому здійснюючи вплив на них. Психіка, опосередковує взаємодію між тілом і свідомістю, трансформуючи фізичну енергію тіла у психічну, а ту, в свою чергу, використовує для перетворення в інформацію, яку засвоює свідомість. Побуджувально-мотиваційна сфера, що своїми коренями сягає основ усіх трьох вказаних вище потенціалів, разом з тим, зв'язує їх не тільки з соціальними, але й з природно-космічними та духовними проявами дійсності. Таким чином, не психіка як така, і не свідомість сама по собі виконують управлінську функцію у відношенні людини як творчої істоти, а делегують частину своїх повноважень створеній разом з природно-тілесною складовою індивідуальності в інстанцію – побуджувально-мотиваційному потенціалу. У цьому зв'язку доцільно говорити не про ієрархію

природних, психологічних, інтелектуальних, соціальних, духовних складових сутнісних проявів людини, а про їх системну єдність, де кожна з підструктур рівнозначна усім іншим з точки зору забезпечення умов функціонування людини як творчої істоти.

Творчість задовольняє потребам системного її вивчення і за іншими параметрами. На нашу думку, сьогодні вже немає необхідності доводити важливість застосування вищевказаного підходу до вивчення феномену творчості. Актуальним є використання його при вивченні конкретних аспектів і проявів творчості, в даному випадку розробленої нами і використаної у педагогічному процесі експериментальної структурно-функціональної моделі художньо-творчого потенціалу особистості.

Художньо-творчий потенціал людини – це універсальна, цілісна якість людини, змістовна визначеність якої виявляється у художньо-творчій діяльності шляхом прироцнення матеріально-духовних цінностей та саморозвитку і самореалізації особистості, концентруючи для цього фізичні, психологічні і духовні ресурси. Це діяльність в галузі мистецтва, особливістю якого є відображення реальності у художньо-образній формі.

Змістовна характеристика художньо-творчого потенціалу являє собою невід’ємну складову цілісного гармонійного розвитку особистості. Будучи органічно пов’язаним з основними параметрами у розвитку особистості (фізична енергія, задатки, здібності, мораль та ін.) художньо-творчий потенціал особистості водночас має свою структуру, яка охоплює такі складові як: біоенергетична, психоенергетична, інтелектуально-інформаційна та мотиваційно-діяльнісна.

Художньо-творчий потенціал людини є багаторівневою функціональною системою, а це означає, що він може виявляти себе реалізацією в образотворчій діяльності, виявленням природних задатків і здібностей учнів, властивостями їхнього чуттєвого сприймання, інтелектуальною активністю дітей та творчою ініціативою. Ураховуючи багаторівневність художньо-творчого потенціалу молодших школярів ми вважаємо доцільним організацію відповідного педагогічного забезпечення цієї якості, що за змістом охоплює діяльнісно-результативну та духовну складові.

– Мета розвитку художньо-творчого потенціалу особистості у процесі образотворчої діяльності полягає у ефективному вихованні соціально активної, естетично розвинутої і творчої особистості у процесі образотворчої діяльності. Досягнення поставленої мети забезпечується виконанням наступного завдання: збагачення художньо-естетичного досвіду та стимулювання потреби у творчій самореалізації. Підвищення художньо-творчої активності можливе за умов: спрямування образотворчої діяльності людини на розвиток її художньо-творчого потенціалу; поетапного розвитку складових художньо-творчого потенціалу особистості; стимулювання у навчально-виховному процесі художньо-творчої активності особистості шляхом використання спеціально розроблених

педагогічних засобів та урахування відповідних чинників соціокультурного середовища; комплексного організаційно-методичного забезпечення навчально-виховного процесу з розвитку художньо-творчого потенціалу.

Художньо-творчий потенціал людини є багаторівневою структурою, що за змістом охоплює діяльнісно-результативну і духовну складові. Послідовність здійснення етапів розвитку художньо-творчого потенціалу в навчально-виховному процесі на заняттях з образотворчого мистецтва у початковій школі може бути позначена термінами «відчуваю» – «знаю» – «вмію». Перша ланка цієї структури представлена біоенергетичною і психоенергетичною складовими художньо-творчого потенціалу, куди входять фізична енергія, емоційна чутливість, темперамент, естетичні відчуття, характер, задатки, здібності. Друга – розгортається у взаємодії психоенергетичної і інтелектуально-інформаційної складових, коли здатність мислення у співвіднесенні з візуальними враженнями дає можливість вибудовувати візуальні моделі, створювати художні образи. Компонентами інтелектуально-інформаційної складової є знання теорії і історії мистецтва, основ образотворчої грамоти (кольорознавства, композиції, елементів перспективи, естетичних ознак предметного світу, особливостей художніх матеріалів тощо). Третя ланка взаємодіє з двома попередніми і розгортається як мотиваційно-діяльнісна. Атрибутами її є воля, потреба в творчості, вміння, навички діяльності, самостійність, ініціативність, які складають основу первинного досвіду навчання людини. У процесі художньо-творчої діяльності всі ці складові художньо-творчого потенціалу знаходяться у гармонійній взаємодії цілісної системи як координація ока, мислення, руки. Але щоб стати основою для постійної дієздатності людини, вказані вище складові повинні набути певної цілеспрямованості, напруженості, системності. Це забезпечує мотиваційно-діяльнісна складова, яка репрезентує потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, настанови і інші складові (Рис. 1). На ранніх етапах розвитку людини цей структурний елемент, будучи в стадії формування відіграє надзвичайно важливу роль для ідентифікації особистості у соціальному середовищі в майбутньому.

Значну роль у педагогічній діяльності педагога відіграють розроблені нами основні форми фіксації художньо-творчого потенціалу особистості у процесі образотворчої діяльності. Вони, відповідно, забезпечують узагальнення інтелектуального і психологічного досвіду і вихід за межі наявного досвіду, зв'язуючи останній з майбутнім результатом діяльності (Рис. 2).

З усієї сукупності якостей і проявів людської індивідуальності, що характеризують її творчі можливості, ми розуміємо ті природні, біофізіологічні прояви, які забезпечують наявність потенційних умов для розгортання процесу творчості, формування якостей творчої особистості в процесі її життєдіяльності. Як на нашу думку, тут найважливішого значення набувають особливості будови мозку, органів відчуття і руху. Мова йде, зокрема про силу, рухливість і врівноваженість процесів гальмування і збудження нервових процесів, чутливість, реактивність та інші біофізіологічні особливості людини, які

забезпечують наявність того, що іноді називають життєвою енергією людини. Найбільш адекватно вказані особливості втілені у поняття «*задатки*». Останні традиційно у психології розглядаються як анатомо-фізіологічні, природжені спадкоємності особливостей людини. Задатки за своїм змістом багатозначні: вони можуть проявлятися у різних комбінаціях і є тією основою, на якій формуються здібності, інтереси, потреби та інші психологічні і соціальні складові людської індивідуальності.

Найчастіше поряд із задатками використовується поняття «*здібності*». На відміну від задатків, що мають переважно біологічну, генетичну природу, здібності розглядаються у тісному зв'язку з набутими і засвоєними навичками, вміннями.

№	Складові ХТП людини	Показники, за якими можуть бути зафіксовані складові ХТП	Методичні засоби фіксації показників ХТП
1.	Біоенергетична складова	- стан здоров'я; - самопочуття; - працездатність; - фізична енергія; - здібності; - задатки	- відповідність фізичного віку хронології життя; - оцінки і самооцінки стану людини
2.	Психоенергетична складова	- велика вразливість і емоційна чутливість, емоційне переживання естетичного в навколишній дійсності (емпатія); - художньо-образне і асоціативне мислення (синестезія); - тактильні і кінестатичні відчуття; - особливості творчого стану інтелекту; - здатність до самозосередження	- тести; - соціально-психологічні анкети
3.	Інтелектуально-інформаційна складова	- здатність оригінально мислити, не за шаблонами; - здатність до винахідливості, гнучкість розумового мислення, допитливість; - рівень знань про предметний світ і його естетичні ознаки; - рівень знань з основ образотворчої грамоти; - досвід ознайомлення з художніми техніками і особливостями роботи з художніми матеріалами	- тести з виявлення рівня інтелекту; - контрольні завдання; - тести
4.	Мотиваційно-діяльнісна складова	- рівень розвитку візуально-моторної координації (око – мислення – рука); - наявність творчих вмінь і навичок роботи в різних видах образотворчої діяльності; - потреба в творчості; - воля; - самостійність, ініціативність	- творчі завдання; - аналіз якісних характеристик образотворчих робіт учнів

Рис. 2 Основні форми фіксації художньо-творчого потенціалу особистості у процесі образотворчої діяльності

Здібності і складають фундамент психологічних і прихованих за ними біофізіологічних потенційних можливостей людини, які забезпечують успішність діяльності людини у різних сферах життя і виступають важливим джерелом формування, реалізації і розвитку ТПЛ.

Таким чином, *творчість – кінцевий підсумок активності людської істоти, переробки енергії та інформації шляхом діяльнісно-есенціального досягнення речових результатів і завдяки активізації духовних процесів шляхом звернення до зовнішніх, загальніших шарів духовності (трансцендування), а також мобілізації внутрішніх духовних ресурсів суб'єкта (віртуалізація). Це й є ті духовні рівні прояву творчого потенціалу людини, які забезпечують виникнення нового у його інформаційно-ідеальній і діяльно-результативній формах.*

Висновки. Підсумовуючи аналіз, проведений вище, зазначимо, що поняття творчості має розглядатися не тільки як загальнонаукове, але і як педагогічне, яке відображає механізми активного ставлення людини до оточуючого світу і до самої себе. Творчість як феномен буття – складне системне явище, яке здійснюється у координатах, що охоплюють досить різні прояви суб'єктивного і об'єктивного світів. Людина – творча істота, яка у більшій чи меншій мірі у процесі життєдіяльності реалізує свої внутрішні можливості, об'являює свою творчу сутність. У цих умовах перспективним виглядає не тільки пошук внутрішніх чинників творчої активності людини, але і намагання зв'язати зовнішні і внутрішні боки творчого процесу, віднайти механізми педагогічного впливу на розвиток творчих задатків людини.

Перспективний напрямок роботи у рішенні означеної проблеми передбачено у подальшому експериментальному дослідженні з практичної реалізації компонентів зазначеної проблеми.

Література:

1. Чаплигін О. К. Творчий потенціал людини: від становлення до реалізації (соціально-філософський аналіз). – Х.: Основа, 1999. – 278 с.
2. Николко В. Н. Творчество как новационный процесс. Философско-онтологический анализ. – Симферополь, 1991. – 341 с.
3. Пономарев Я. А. Исследование творческого потенциала человека. //Психол. Журнал. – 1991. – Т. 12, – №1 – С. 3-11.
4. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. – М., 1986. – 398 с.
5. Философский энциклопедический словарь. /Редакторы-составители И. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 576 с.
6. Шмит Ф. И. Искусство как предмет обучения. – Харьков: Тип. Нар. Комиссариата просвещения, 1923. – 63 с.
7. Лихвар В. Д. Розвиток художньо-творчого потенціалу молодших школярів у процесі образотворчої діяльності: Автореферат дисертації канд. пед. наук:13.00.07. Херсонський державний університет. – Херсон., 20003. – 22 с.

Надійшла до редакції 27.03.2008